

מוקדש באהבה אין קץ
לרב דוב זינגר ולישיבת מקור חיים
שחידשו בי את התורה

אורי יעקב בירן¹

התחדשות התורה – חידושי תורה בתורתו של רבי נחמן מברסלב

פתיחה

אחד הנושאים המשמעותיים ביותר בחייו של לומד התורה הוא חידושי התורה. אלפי ספרי חידושים כבר יצאו לאור, ועדיין מסתבר שמעל השמש, בתורה שקדמה לעולם, יש חדש (ע"פ שבת ל, ב). מאמר זה יעסוק, אם כן, בחידושי התורה. ספציפית, בדרך המיוחדת בה תפס רבי נחמן מברסלב, מגדולי החסידות שלפני מאתיים שנה, נושא זה.

רבי נחמן מברסלב הרבה להתעסק בחידושי תורה, אולי מעצם היותו חדשן מופלג. התייחסויות מרכזיות לנושא זה נמצאות בליקוטי מוהר"ן ובשיחות הר"ן, ואליהם (בעיקר) אתייחס במאמר זה. אני תפילה כי אזכה לכוון לדעתו של רבי נחמן ולא אחדש דבר שאיננו מכוון. אבל, אפילו אם לא אזכה, יש מעלה בעצם החידוש. כך אמר רבי נחמן לאדם אותו הנחה לחדש חידושים בתורתו:

אם תזכה לכוון אל תוכן כוונתי בתורתי – מה טוב, ואפילו אם לא תוכל לכוון כוונתי, אף על פי כן טוב מאוד כשזוכין לחדש איזה דבר בתורה...

(לקוטי מוהר"ן תנינא, קה"ז)²

¹ תודה מעומק הלב לרב הלל רחמני, שעבר על גירסא מוקדמת של הדברים והעיר את הערותיו, ולצבי ישי, ידיד נפש יחיד ומיוחד, שעבר על נוסח מעודכן יותר של הדברים והעיר את הערותיו המחכימות.

² וכך הקדים בעל הספר "כוכבי אור" בפתיחה לספר "חכמה ובינה":
ואנכי העני בדעת בשמעתי ובהבינותי בכל זה, תמכתי יתודתי בפקודת רבנו ז"ל אשר פקד וצווה על כל אחד לחדש בתורה עד מקום שיד שכלו מגעת...

א. הבסיס – החדושים הם התגלות הקב"ה בעולם

אם כן, כבר זכינו לראות את היחס החיובי שמעניק רבי נחמן לחידושים, גם כשהם אינם קולעים אל מטרת הכותב. מדוע? מה תועלת יש בהסבר 'מיותר' לגמרא או בהדבקת פירוש לא מוצלח לפסוקים?!

ככלל, מספר מוקדים מעסיקים את רבי נחמן בנוגע לחידושי תורה. אמנם, ביסודו של דבר, המוקד העיקרי הוא שחידושי תורה הם התגלות א-לוהית, התנוצצות של אור, הורדת א-לוהות למוח השומע, דבר שמלמעלה מהטבע היורד לעולם. מי לנו גדול מרבי נתן, שכך הבין את דברי רבו המובהק, רבי נחמן:

והמובן מדבריו היה **שבוה שזוכין לחדש, בזה רואין התגלות אלקותו יתברך שהוא יתברך ממציא מאין ליש**

(שיחות הר"ן רמה')

על פי רבי נתן, כך היו דברי התורה של רבי נחמן עצמו:

...מלכד שאר ענינים וחדושים נפלאים שראינו בשעת אמירת תורתו הנוראה. שכל מי שהיה לו מח בקדקדו ראה שהם דברי א-לוהים חיים שנתגלו לו עתה מן השמים ממקור עליון קדוש ונורא ונשגב מאוד מאוד, כי היה חדושים חדשים שלא נשמעו בעולם...

(שיחות הר"ן ריא')³

יסוד זה מופיע במקומות נוספים בתורתו, ובניסוחים שונים. כך, בתורה ס' בלקוטי מוהר"ן תנינא, בה קובע רבי נחמן כי לימוד תורה לתלמידים שאינו מהוגנים הוא הגורר "תפיסה" (מאסר), מסביר זאת כך:

כי על ידי חדושי תורה שמגלין, על ידי זה נמשך אלקות, כביכול... ולהיכן נמשך האלקות – לתוך מח השומע... אבל כשלומד תורה לתלמיד שאינו הגון, וממשיך אלקותו יתברך לתוך מח שלו, זהו תפיסה ממש, ועל כן ענשו תפיסה

(לקוטי מוהר"ן תנינא, ס')

ובצורה ציורית ביותר במקום אחר:

³ אמנם, יש לציין כי את הדברים אומר בנוגע לטענה שרבי נחמן "גנב" את דברי התורה שלו מזקנו, רבי נחמן הארזדענקיר, וייתכן והפריז בשבחו על דרך המליצה.

...כי כשמתחיל לחדש בתורה, אזי מתחיל לנבע מעין בבחינת ומעין מבית ה' יצא...

(לקוטי מוהר"ן קמא, רסב')

על פי רבי נחמן, אם כן, חדושי התורה הם בעצם התגלותו של הקב"ה בעולם, שפע שמתחדש כל זמן וזמן. אם במתן תורה הוענק השפע הא-לוהי בתצורה מסויימת, גם לאחר מכן כל אדם שמחדש חידושי תורה ממשיך להזרים שפע כזה לעולמו.⁴ נראה, כי יסוד עמוק זה במשנתו ביחס לחדושי תורה הוא היסוד לתובנות נוספות שמעלה רבי נחמן לגבי חדושי תורה, וכפי שנראה.

ב. חדושי תורה – הדבקות בקב"ה

על פי יסוד זה שראינו מובן כי על מנת להוציא תורה שהיא אכן התגלות הא-לוהים בעולם צריך להיות קשור לקב"ה, וכלשונו של רבי נחמן עת הוא מסביר מדוע קל מאוד (אע"פ שלא מומלץ) לחדש חדושי תורה בלי להקדיש לכך מחשבה לפני כן:

לענין חדושי תורה שיש גדולים שהיו משבחים אותם שאומרים תורה בלי מחשבה ועיון מקודם... כי בודאי יכולים לומר תורה בלי מחשבה ועיון, כי יכולין לקשר המחשבה והדבור להשם יתברך ולומר תורה...

(לקוטי מוהר"ן תנינא קיח)⁵

בדברים אלו אנו עולים קומה נוספת בחדושי התורה – מחדש החידושים אינו רק צינור שמעביר את התגלות הקב"ה לעולם, אלא הוא עצמו דבוק בקב"ה, מקושר בבורא העולם.⁶ בכך, יש את עצם התגלות של השגחת הקב"ה על העולם, וכפי שנכתב בספר המידות:

על ידי חדושי דאורייתא נתגלה השגחת השם יתברך יותר לבני אדם

(ספר המידות, חדושי תורה אות ג')

⁴ ממילא, לא יפלא מדוע "כשאדם אומר חדושי אורייתא, על ידי זה משמח את השם יתברך" (ספר המידות לימוד, אות ג').

⁵ יצוין כי לא ברור מדבריו האם מדבר על כל חדושי תורה או על סוג מסויים של חדושי תורה שאינו מצריך מחשבה לפני כן. בכל אופן, עצם העובדה כי ניתן לחדש חדושי תורה רק על ידי דבקות בקב"ה מספיקה לענייננו.

⁶ אגב - גם הקב"ה עצמו, כך כותב רבי נחמן בתורה שם, מחדש חידושים.

במקום אחר, מאריך רבי נחמן בשותפות שיש לתלמידי חכמים, "למודי ה'", עם הקב"ה:

וכשהשם יתברך גוזר גזר דין בעולם, והדין הוא התורה, כי צריך להיות דין תורה. ומחמת שהם למודי ה' הוא מתיעץ עמהם ומגלה להם הדין תורה שנגזר על הדור (ליקוטי מוהר"ן קמא כב', א)

דברי רבי נחמן אלה מקדמים אותנו שלב אחד נוסף. חידושי תורה אינם רק צינור של שפע א-לוהי לעולם או קישור בין התלמיד חכם לבין הקב"ה, אלא **הם הדרך של הקב"ה להשפיע על העולם**. גזר הדין של הקב"ה, השפעותיו על העולם, מגולמות בתורה שהוא מוריד – והיא תורה שעוברת דרך תלמידי החכמים, הצדיקים ו"מוכיחי הדור"⁷.

ההשלכה הפשוטה ביותר של יחס כזה לחידושי תורה הוא בדברי רבי נחמן במקום אחר:

קטני אמנה קשה להם להשיג חדושי דאורייתא (ספר המידות אמונה, יח')

ג. מעמד מתן תורה, מעמד בריאת העולם

בנוסף, על פי ההבנה כי חדושי התורה הם התגלות של הקב"ה בעולם, מובן מדוע קורא להם רבי נחמן בלשון הזו:

...התחדשות התורה... כי כשמתחיל לחדש בתורה... (לקוטי מוהר"ן קמא, רמא')

את המושג חדושי תורה, שניתן להבינו כנקודה של חידוש מתוך התורה, מבין רבי נחמן כהתחדשות התורה, כבריאה מחודשת של התורה. ניתן לקחת זאת לכיוונים שונים⁸, אך נראה שעל פי מה שהעלנו הדברים מתבהרים – **חדושי התורה הם סוג של**

⁷ לא אכנס כאן להבדלים והבחינות השונות בין צדיקים, תלמידי חכמים ומוכיחי הדור. בפשטות, צדיקים ותלמידי חכמים הם ביטוי אצל ר"נ לאותו האדם (ראה לקוטי מוהר"ן קמא קל"ה, ר"ז, ותניינא ע"ה, פ"ג) אלא באפיוני אישיות שונים. הביטוי "מוכיחי הדור", מדבר על תפקיד מסוים בעל יתרונות וחסרונות (ליקוטי מוהר"ן קמא י', תנינא ח', ובפירוט בספר המידות ערך "תוכחה"), אך אין כאן המקום לפרט.

⁸ אחד הכיוונים לכך הוא על הקשר הבל ינותק בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה, לדוגמא בדברי הרב קוק (בין השאר באורות התורה א', ג' – עיין שם).

חזרה על מעמד מתן תורה, חזרה על ההתגלות הגדולה ביותר שהייתה. תיאור על משמעותו של מעמד מתן תורה מצינו בדבריו הידועים של הרמב"ן:

כי המופת הנפלא מורה שיש לעולם אלוה מחדשו, ויודע ומשגיח ויכול, וכאשר יהיה המופת ההוא נגזר תחלה מפי נביא יתברר ממנו עוד אמתת הנבואה, כי ידבר הא-לוהים את האדם ויגלה סודו אל עבדיו הנביאים, ותתקיים עם זה התורה כולה (רמב"ן, שמות יג' טז)⁹

אם נכונה טענתנו (שחידושי תורה הם סוג של התגלות מתן תורה, של נתינת התורה על ידי הקב"ה), מובן למה יש מעלה בכל חידוש תורה כלשהו (כך לדוגמה בדבריו בלקוטי מוהר"ן תנינא ק"ה). על פי זה ישנה תועלת לאדם השומע את חידושי התורה בעצם הנוכחות במעמד של התגלות הקב"ה, גם ללא הבנה של הדברים בעצמם. המעמד כשלעצמו, ההתגלות ושחזור המהלך של מתן התורה, הם בעלי משמעות¹⁰. בתורתו של רבי נחמן המימד של ההתגלות עולה שלב אחד נוסף, בתארו את **חידושי התורה כבריאת העולם ממש**¹¹, כך כותב רבי נחמן במקום אחר:

כי על ידי חידושי תורה נבראים שמים וארץ... ועל ידי זה באים כל ההשפעות והברכות לעולם...

(לקוטי מוהר"ן קמא, נ"ד, ו)

וכמו כן בספר המידות:

לפי החדושין דאורייתא כן נתחדש חדושין במעשה בראשית

(ספר המידות, חדושין דאורייתא אות ט')

⁹ דברים דומים ניתן לראות ביסודות דברי הכוזרי במאמר הראשון (אותיות כ"ה, פ"ה ופ"ז, לדוגמה), בדברי המלבי"ם (ישעיה מ"ג, ט') ועוד.

¹⁰ לאור זאת ניתן להבין ביתר שאת את דברי רבי נחמן אודות תורת עצמו, שאמר: אפילו מי שאינו שומע דבור התורה שאמר, רק הקול לבד, הוא גם כן טוב מאוד... ואפילו מי שהוא רק עומד בבית אצל התורה שאומר טוב מאוד מאוד בלי שיעור (שיחות הר"ן ר"ו)

ולא נכנס לכך.

¹¹ ישנם אחרים המתארים את חידושי התורה כך. ראו לדוגמה בדבריו המופלאים של הרב סולביצ'יק (איש ההלכה גלוי ונסתר):

איש ההלכה קיבל את התורה מסיני לא בתור מקבל פשוט אלא בתור יוצר עולמות, בתור שותף להקב"ה במעשי בראשית. כוח החידוש הוא יסוד המסורה והקבלה... מהותה של התורה הוא החידוש היוצר. ר' חיים, איש וולוז'ין, הקדיש את הפרק הראשון של ספרו "נפש החיים" לביאור הכתוב "ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו". תוכן השקפתו, שביטא בפירושו, הוא, כי האדם מחיה ומהווה את העולמות ...

חדושי התורה הם, כאמור, מעשה נשגב ומרומם, מעמד של בריאת העולם¹², של מתן תורה, של התגלות הקב"ה, של הורדת שפע לעולם¹³. בשולי נקודה זו נעיר, כי ההבנה שחידושי התורה הם כמו בריאת העולם מובילה לתובנה נוספת. כידוע, הקב"ה "מחדש בטובו בכל יום מעשה בראשית". ממילא, ברור מדוע יש חדושי תורה המתחדשים להם כל יום. כך כותב רבי נחמן:

ועל כן כל התיקון הוא על ידי החכמים, הצדיקים האמיתיים ומתחדשים... ועל ידי זה זוכין לחדש בכל עת חדושי תורה אמיתיים ונפלאים, כי הם מתגברים בעבודתם בכל יום מחדש כאילו לא התחילו עדין בעבודת השם כלל, ועל ידי זה משיגין בכל יום ובכל עת גדולת הבורא ביותר ומחברים ספרים קדושים חדשים בכל עת, והכל כדי לבאר ולגלות גדולת הבורא יתברך וגדולת התורה הקדושה וגדולה קדושת נפשות ישראל... ועל ידי זה הם ממשיכים חסדים חדשים בכל יום ובעל כח

(משיבת נפש אות מז)¹⁴

¹² על פי זה, מובנים דברי רבי נתן בשם רבי נחמן שכותב:

אמר שמי שבקי היטב בתורתו ובשיחותיו הקדושות דהינו בספריו הקדושים ראוי לו למצא כל שיחות העולם בתוך תורתו הקדושה ואין שום שיחה וענין בעולם שלא יוכל השלם למצוא בתוך תורתו

(שיחות הר"ן רד')

ודברים רבים בחידושי התורה של רבי נחמן קשורים היטב למתרחש בעולם (כך בשיחה זו, וכן בשיחות אודות סיפורי מעשיות – שיחות הר"ן קמ"ז – קנ"א. ולגבי הביטוי "כדאמרי אינשי", לדוגמה בשיחות הר"ן צ"ב).

עוד על כך ראו בהלכות ראש חודש (הלכה ז' אות י"ז) בליקוטי הלכות, ובמשיבת נפש (אות מ"ז).

¹³ הארכה בדברים אלו נמצאים בליקוטי הלכות, חבורו המקיף של רבי נתן, שם נכתב:

וכן כל החדושים הנפלאים והנוראים של גדולי הצדיקים בני עליה כולם יעידון ויגידון ומגלין אלוקותו יתברך לכל החפץ באמת. כי כל מודה על האמת יבין ויראה בעיני שכלו שא"א לשכל אנשוי לגלות חדושים כאלה בשום אופן כי אם מאת ה' צבאות יצאו...

(לקוטי הלכות פסח ז', י')

¹⁴ כך גם עולה מדברי הדגל מחנה אפרים, נכדו של הבעל שם טוב:

כי ידוע שהקב"ה מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית וכבר בארתי זה לעיל כי כמו שהתחלת הבריאה היתה על ידי התורה כדאיתא בזוה"ק (ח"ב קס"א א) קודשא בריך הוא אסתכל באורייתא וברא עלמא כך התחדשות הבריאה של מעשה בראשית הוא גם כן על ידי התחדשות התורה שישראל מתחדשין בכל יום חדושי תורה וכמו ששמעתי מא"ז זללה"ה שספר הזוהר יש לו בכל יום פירוש אחר.

(דגל מחנה אפרים, שמות פרשת בא ד"ה החודש הזה)

ד. יש חדושים ויש חדושים...

בכמה מקומות מצינו שרבי נחמן מחלק בין שני סוגי חדושי תורה, אחד שלם ואחד בעל חסרון. כך לדוגמה כותב רבי נתן בשיחות הר"ן:

שמעתי בשמו זכרונו לברכה שאמר שיש חילוק בין החדושי תורה שמגלין הצדיקים כעין שאמרו רבותינו זכרונום לברכה (יבמות מט:) שיש חלוק בין נביא באספקלריא שאינה המאירה לנבואת משה רבינו ע"ה שהיה באספקלריא המאירה... ואמר הוא ז"ל שכמו כן יש בחינת חלוק הזה בין החדושי תורה של הצדיקים (שיחות הר"ן רב')

מלבד העובדה כי חוזר רבי נחמן ומתייחס לחדושי התורה כעין נבואה, מוצג פה כי ישנו הבדל בין שני סוגים של חדושי התורה, בין חדושי התורה שהם כנבואת משה רבינו עליו השלום¹⁵ המגיעים מה"אספקלריא המאירה"¹⁶ לבין חדושי התורה שהם פחותים מהם, שאינם באספקלריא המאירה. רבי נתן מביא לכך הסבר בהמשך השיחה:

כי יש צדיקים שאומרים חדושי תורה אמתיים ומכניסים אותם באיזה פסוק או מאמר רבותינו זכרונום לברכה אבל אין מכוונים ונכנסים היטב בתוך דברי המקרא וכו' רק באיזה רמז וסמיכות בעלמא וזה בחינת נביא באספקלריא שאינה מאירה... אבל יש צדיקים נוראים שהם בבחינת משה שחדושי תורתם הם ברורים וזכים כשמש ומבארים ומפרשים היטב בהפסוק או מאמר רבותינו זכרונום לברכה... וזה בחינת אספקלריא המאירה...

(שיחות הר"ן רב')

על פי החלוקה בשיחה זו, ההבדל הוא בין חדושים שמכוונים למה שנראה כאמיתה של תורה, למשמעות העמוקה ביותר של נותן התורה, לבין החידושים שהם אמנם "חדושי תורה אמתיים", אבל הם רק ברמת רמז ואסמכתא לתורה עליה הם מסתמכים.

בתורה נ"ד בלקוטי מוהר"ן מביא רבי נחמן חלוקה נוספת בין שני סוגי חדושי תורה:

¹⁵ על כך שחדושי תורה הם בחינת משה ניתן לראות גם בלקוטי מוהר"ן קמא, ק"ח.
¹⁶ המייצגת את ה"נצח אין סוף", כלשונו של הרב קוק (קובץ א', ק'), ומקושרת למקור, למקום הראשוני והעמוק ביותר (שם ש"צ).

כי על ידי חדושי תורה נבראים שמים וארץ... אך כשהחדושים הם על ידי כח המדמה, אזי נבראין רקיעין דשוא, ועל ידם בא רעב לעולם
(לקוטי מוהר"ן קמא נד', ו)

ברור מדבריו שבמקרה וחדושי התורה מגיעים מה"כח המדמה", "הוא כח הבהמיות" (שם שם, אות ה'), בו עוסק רבי נחמן רבות בתורה זו, הם גורמים לרעות רבות בעולם.

ובכן, מהם אותם חדושי תורה שמגיעים מה"כח המדמה", הוא הדמיון הקלוקל שמפריע לאדם לראות את ה"עלמא דאתי", למצוא את הניצוצות ולהתקרב לרבונו של עולם (אותיות א' וב' בתורה נ"ד)? באותה התורה כותב רבי נחמן:

וזה הכח המדמה, הוא מבקש תמיד כלי לשכן שם, וע"כ הוא מחזיר תמיד לשרות על פי שונה הלכות. ועל כן אם הם מחדשים דבר בתורה, הוא דוש נאה ומתקבל. כי הוא בא מכח המדמה, שהוא מדמה מלתא למלתא, אך שהרע בו יותר מהטוב
(לקוטי מוהר"ן שם)

על פי זה, המקום ממנו מגיע הכח המדמה המועיל לאדם ליצור חדושי תורה, הוא המקום שבו האדם "מדמה מילתא למילתא", מקשר בין דברים על פי ההגיון שלו, על פי הדמיון שלו. יש בכך מעלה גדולה, אך בתורה זו מתייחס רבי נחמן לשלילה שמחפה על זה.

בכל אופן, נראה לי שמדובר באותו העקרון כמו בשיחה אותה ראינו – יש אפשרות להתחבר אל האמת, אל המקור הפנימי, אל הכוונת מכוון של נותן התורה, ואלו חידושים שבוראים את העולם, אך מהעבר השני יש אפשרות לטעות בכוונה המקורית, לפעול רק בצורה של דמיון, של היקשים קרובים. יודגש כי בתורה נ"ד מתאר רבי נחמן אפשרות זו כאפשרות שלילית כמעט לחלוטין, אך בשיחה שראינו מדובר, כנראה, בשלב פחות קיצוני מכך¹⁷.

נסוח מעט סותר לקשר בין חדושי התורה לכח המדמה, ניתן לראות בלקוטי מוהר"ן תניינא:

¹⁷ ואכן, בתורה נ"ד (אות ו') עצמה כותב רבי נחמן "אף שיש בהם גם כן טוב, שהם דברי תורה, שהם בחינת שובע. אך מחמת שהרע יותר מהטוב, על כן הרע גובר..." וראו בליקוטי הלכות לרבי נתן הלכות ברכת הריח ד', סעיף כ"ד. באות ז' לקמן נאריך בנושא זה.

אם תזכה לכוון אל תוכן כוונתי בתורתי – מה טוב, ואפילו אם לא תוכל לכוון כוונתי, אעפ"כ טוב מאוד כשזוכין לחדש איזה דבר בתורה, כי הוא תקון גדול להרהורים. כי כל ההרהורים באים על ידי כח המדמה, ועל ידי שמחדשין איזה דבר בתורה, שזהו בחינת מדמה מלתא למלתא...

(לקוטי מוהר"ן תנינא, קה')

על פי דבריו בתורה זו, חדושי התורה הם אכן מגיעים ממקום בו האדם "מדמה מילתא למילתא", כאמור בתורה נ"ד, אך פה זה דווקא התיקון לכח המדמה. ניתן להציע מספר כיוונים וחלוקות בין שתי התורות, אך נראה לי שכוונתו¹⁸ היא שחדושי התורה שאינם מכוונים ישירות לאמיתה של תורה, הם מגיעים מדימוי דבר לדבר. אמנם, יש כאלו המגיעים ממקור של נסיון אמיתי וכוונה טהורה, והם תיקון לכח המדמה, ויש כאלה שמגיעים מהכח המדמה עצמו – והם שליליים¹⁹.

ה. הסכנה שבחדושי תורה – שאחרים "יגנבו" אותם.

במספר מקומות מתאר רבי נחמן את הסכנות שעלולות לקרות לחדושי התורה של האדם או הצדיק. נראה, שהנקודה המרכזית היא שגורמים בעייתיים – "הידועים" (תנינא כ"א), כוחות הסטרא אחרא (קמא רס"ב) ינקו גם הם מהתורה שיוצאת. כאמור, חדושי התורה הם התגלות ה' בעולם, הם פתיחת מעין הנובע מהאלוקות, והסכנה היא שגם גורמים שליליים יגעו בהם. כך כותב רבי נחמן:

דע, שעל ידי התחדשות התורה נעשה נהרות, כי כשמתחיל לחדש בתורה, אזי מתחיל לנבע מעין בבחינת (יואל ד') "ומעין מבית ה' יצא", שהוא השכל... עד שנעשה ממנו נהרות, והכל באים לשתות מאלו הנהרות... כשנעשין נהרות הנ"ל והכל באים לשתות אזי יבואו גם קלפות וסטרא אחרא, חס ושלום, לשתות גם כן משם

(לקוטי מוהר"ן קמא, רסב')

מדוע רוצים הסטרא אחרא לשתות גם כן מחדושי התורה? נראה, שכיוון שמדובר בהשפעת שפע א-לוהי מלמעלה, בהתגלות של מעין מבית ה', רוצים גם כוחות

¹⁸ וכאמור, גם אם אין זו כוונתו, "אעפ"כ טוב מאד כשזוכין לחדש איזה דבר בתורה", כדבריו.

¹⁹ בשולי הדברים נעיר כי הרב קוק, בהקדמתו לעין אי"ה, מחלק גם הוא בדומה למה שראינו עכשיו בין "פירוש", המכוון לכוונת המאמר הפרטי אותו הוא מרחיב ל"ביאור", המקשר בין המאמר הנוכחי לנוספים, ויוצר ומוליד דברים חדשים. יודגש כי על פי דבריו של הרב קוק הביאור הוא מעלה גדולה מאוד, ואכמ"ל.

הסטרא אחרא, שזקוקים גם הם ל'חיות'²⁰, לחיבור למקום נצחי ועמוק. במילים שלנו, גם רעיונות שקריים, גם ארגונים מעוותים, יחפשו לגעת בנקודת אמת כלשהו, ירצו לקבל אור א-לוהי, שיחפה עליהם ויתן להם זכות קיום.

ודבר זה הוא בעייתי מאוד, ומשתי סיבות. ראשית, משום הכח והמשמעות שהדבר נותן לכוחות שליליים בעולמנו. כך, יוצא שלדעות פסולות, שלמעשים רעים וכדו' יש כח וחיוניות, משום שיש שפע א-לוהי לו הם נחשפים. שנית, הפגיעה שהדבר יוצר בתורה ובשפע הא-לוהי עצמו. כך, בתורה ס' בלקוטי מוהר"ן תנינא מבאר רבי נחמן את הסכנה שיש בלימוד תורה לתלמידים שאינם מהוגנים, וכותב שבכך הוא "ממשיך אלקותו יתברך לתוך מח שלו, וזהו תפיסה ממש", היינו שישנו חלול בכך שדברי התורה יורדים ונמצאים אצל תלמידים שאינם מהוגנים.

נעיר, כי נקודה זו של חלול דברי התורה, של האלוקות, שמגיעה לאנשים שאינם מהוגנים, קיימת בעצם בכמעט כל חדושי תורה שנמסרים לצבור. אמנם הצדיק, נותן התורה, מחובר לקב"ה ויונק ממקור החיים את התורה שקיבל, אך שומעי לקחו ברמה ירודה מכך. יתרה מזאת, עצם העברת התורה הנשגבת והמרוממת לשפה של העולם היא סוג של ירידה. רבי נחמן ציין את הנקודות האלו בכותבו:

...כי כשמפרש בלשונו, הוא דרך חול לערך גודל קדושת הדברים במקומן, כפי מה שיצאו מפי הצדיק בגבהי מרומים. ועל ידי זה הוא מחולל, דאתעבד חול... אך כל זה הוא מפשעינו דיקא, כי מחמת פשעינו, אין אנו משיגיין הדברים רק בדרך חול... (לקוטי מוהר"ן קמא, קיח')

ממילא, עצם הורדת הדברים למוחנו, כל עוד לא מדובר ב"אנשים הרמים" (המשך התורה שם), פוגמת בתורה, פוגעת באלוקות.

זהו, כמובן, פיתוח של התפיסה היסודית עמה פתחנו את דברינו – מכיוון שחדושי התורה הם התנוצצות אלוקות בעולם, הצד השני של המטבע הוא שמדובר

²⁰ השלכה קשה לצורך של ה"חיצונים" ודומיהם בחיות, מופיע לגבי עשיית עבירות: ...עד שנעשו חס ושלום חבילות חבילות של עברות רחמנא לצלן. ומכל חבילה וחבילה נבראת כת אחת של מחבלים ומקטרגים. והמחבלים צועקים: הב לנא חיי הב לנא מזוני (זהר ח"ב קצה), כי הוא הבעל עברה. הינו שהוא הבעל של העברה וצריך לתן להם חיי ומזוני... (שיחות הר"ן פ"ט)

בחלול שלהם, בירידה של המעין מבית ה' אל קרקע המציאות הגשמית, קושי שימיו כימי עולם²¹.

ו. להגן על דברי התורה – לימוד פוסקים

במספר מקומות מעלה רבי נחמן הצעות כיצד להתמודד עם הסכנות שישנם בחדושי תורה. כך, במקום אחד מציין רבי נחמן כי צריך לבכות טרם מסירת תורה (ליקוטי מוהר"ן קמא רס"ב), "יתכן כביטוי לכיסופים (על פי לקוטי הלכות אר"ח הודאה ה', ח'). אנו, בכל אופן, נתמקד בדרך נוספת אותה מציע כהתמודדות, והיא לימוד הפוסקים. בלקוטי מוהר"ן מסביר רבי נחמן את הדרך להתחמק מרצונם של אותם "הידועים" (עליהם הארכנו בקטע הקודם) לגעת בשפע שמגיע מהתורה, וכך כותב:

כשמחדשין חדושי תורה, ואזי יש אלו הידועים, המסתכלים ומצפים על זה, וצריך להעמיד אנשי חיל, להעמיקם לפנייהם ולאחריהם, כדי שלא יתקרב זר. וזה נעשה על ידי למוד הפוסקים, שצריך ללמד פוסקים קודם החדוש שמחדש... והתורה יורדת והולכת ביניהם לבטח, כי האנשי חיל עומדים עם הכלי זין, ואינם יכולים אלו הנ"ל להתקרב

(לקוטי מוהר"ן תנינא כא)²²

ההצעה של רבי נחמן היא ללמוד פוסקים לפני חדושי התורה, משום שהפוסקים הם כאנשי חיל המאבטחים את התורה ש"יורדת והולכת ביניהם". המלצתו של רבי נחמן ללמוד ספרי פוסקים, המופיעה באופן כללי גם במקומות אחרים²³, מופיעה פה כמאמץ ישיר להגן על דברי התורה. כפי שכבר ראינו, גם פה נוקט רבי נחמן בלשון ממנה משתמע כי "התורה יורדת" מהשמים, ותפקיד הפוסקים הוא להגן עליה בשעת ירידתה.

²¹ גם בתורה כ"ב, אותה הזכרנו לעיל, ישנה התמודדות עם הבעייתיות שיכולה להיות בהורדת דבריו של הקב"ה לקרקע מציאות החול. גם שם, מציין רבי נחמן כי יש צורך "להחתיים ולהסתיר" את הדברים שאומרים, "שלא יינקו ממנו החיצונים". ייתכן שבמידה מסוימת מוצע בתורה זו גם פתרון משמעותי, אך אין כאן מקומו.

²² ובניסוח של ספר המידות (חדושין דאורייתא אות ז'): "מחדשי דאורייתא צריכים ללמוד קודם החדוש פוסקים וגם אחר כך. והלמוד פוסקים הוא השמירה של החדושין, שלא יגע בהן זר".

²³ ראו לדוגמה שיחות הר"ן קפ"ה, ספר המידות ערך לימוד ובכוכבי אור, אנשי מוהר"ן (דברים ממוהר"ת) אות י"א.

כאמור, הסכנה שיש לחדושי התורה הוא שהסטרא אחרא תינק ממנה, תקבל את כוחה מהמעין היוצא מבית ה'. כיצד ספרי הפוסקים עוזרים בדבר זה? מדוע לימוד של ספרות ההלכה מונעת מ"הידועים" לגעת בשפע האלוקי? לא מצאתי תשובה מספקת לשאלה זו, אך אני נוטה לומר כי מדובר בהגנה מפני עיוותים בתורה, שעלולים להוצר כתוצאה מלימוד לא טוב. כעין מה שראינו, שלימוד לתלמידים שאינם מהוגנים עלול להסתיים בסילוף התורה ושימוש בה למטרות נלוזות. לימוד הפוסקים, גורם לכך שהתורה לא מעוותת, משום שהיא מעוגנת במסגרות ההלכה היציבה, המסורתית והקבועה.

במקום אחר כותב רבי נחמן כי כל אחד יכול לחדש חידושים²⁴ אפילו בקבלת האר"י, אך מוסיף סייג אחד:

ובלבד שלא לחדש דין מדעתו חס ושלום (שיחות הר"ן רסז)

דהיינו, אין שום בעיה לחדש חידושים, כל עוד לא מוסיפים דין בהלכה. כמובן, הסיכון הוא מוחשי ופרקטי מאוד, אך ניתן להבינו גם בנימה בה דברנו עד עתה – על מנת שלא יקחו את התורה למקומות לא טובים, צריך לשמור על המסגרת של ההלכה, ולא לפגוע בה על ידי יצירת דינים חדשים.

נראה, שענין זה הוא סייג משמעותי לאור כך שחדושי תורה, על פי רבי נחמן, הם התגלות א-לוהית. דווקא מכיוון שמדובר במעמד מתן תורה מחדש, מעצם העובדה כי ישנה התגלות של הקב"ה בצורה ישירה, צריך להזהר לא להסחף למקומות בעייתיים, צריך לשמור על המקום הנכון – והדברים מובנים וידועים.

²⁴ מפאת חביבות וחשיבות הדבר, להלן דברים המסבירים זאת מאורות התורה שם כותב הרב קוק ויש שנגד חופש השכל לחדש ברחבה מתעורר כח הנגוד של יראת שוא, שמקורו ותפקידו הוא לשמור את העמדה של היסוד הטוב והישר בדרך החדוש, אבל צריך לנצחה ולהתהלך ברחבה, וכיון שהאדם עומד וקבוע על יסוד הטוב כל דמשכח ידרש ויגדיל תורה ויאדיר.

(אורות התורה, ט, ה)

וראו גם בליקוטי מוהר"ן:

בחינת פחד יצחק שנמשך ממוחין דקטנות ועל כן הדיבור בלא דעת עדיין (קמא, ע"ד) ובאריכות בליקוטי מוהר"ן קמא, תורה ט"ו.

ז. אפשרות נוספת – הכח המדמה²⁵

לעיל (אות ד') ציינו כי "הכח המדמה" הוא, למצער, גורם שלילי המוביל את האדם לדמיונות ומעשים בעייתיים, ושימוש בו בחדושי תורה בעייתי במיוחד. כפי שכותב הרמב"ם:

כל זה המשכות אחר הדמיון אשר הוא גם יצר הרע באמת, כי כל מגרעת הגיונית או מידותית היא פעולת הדמיון או נספחת לפעילותו
(מורה נבוכים ח"ב פרק יב')

וכן כותב רבי נתן, לאחר אחת מתורותיו של רבי נחמן:

אחר שאמר מאמר הנ"ל ושם מכנה כל תאוות היצר הרע בשם כח המדמה, אמר אז: צריכים לקרות לו ולכנות לו שם אחר, היינו לבעל דבר וליצר הרע צריכין לקרות אותו בשם אחר, דהיינו שלא לקרותו עוד בשם היצר הרע, רק בשם כח המדמה
(ליקוטי מוהר"ן קמא, כ"ח)

אמנם, "הכח המדמה" לכשעצמו הוא אחד מחמשת כוחות הנפש אותם מגדיר הרמב"ם בפרק הראשון בשמונה פרקים. הכח המדמה, לדברי הרמב"ם, הוא הכח לזכור רשמים וחויות של הכח החושי, וגם להרכיב דברים משילוב שלהם²⁶. ואכן, גם רבי נחמן עצמו מתאר את הכח של הכח המדמה ואת יכולתו להעלות את האדם. כך, לדוגמה, בתורה "וביום הביכורים" מציין:

כי בשעת שינה המח מסתלק ואין נשאר רק בחינת הכח המדמה, וכשהמוחין זכין, אזי גם הכח המדמה שנשאר הוא בחינת מלאך

²⁵ בכתובת חלק זה נעזרתי רבות במקורות אותם הביא ר' עמית קדם במאמרו **מהו הכח המדמה?** וכן במאמרו **הכח המדמה בתורת מוהר"ן**, באתרו "דמיון נובע" [http://www.dimyonovea.com] כמו כן, נעזרתי בדבריו המאלפים והמפורטים של רון וקס, בספרו **להבת אש קודש** (עמ' 123 והלאה).

²⁶ והחלק המדמה הוא הכח אשר יזכור רישומי המוחשים אחר העלמם מקרבת החושים אשר השיגום וירכיב קצתם עם קצתם ויפריד קצתם מקצתם. ולפיכך ירכיב זה הכח מן הדברים אשר השיגם דברים שלא השיגם כלל ואי אפשר להשיגם, כמו שידמה האדם ספינת ברזל רצה באויר...

(שמונה פרקים להרמב"ם, פרק ראשון, בתרגום הרב קאפח)
האר"י (עץ חיים היכל ז' היכל אבי"ע שער ו' קיצור אבי"ע פרק י') והגר"א (ספר הברית לגר"א, פרק י"א) מבהירים, כי יש בחלק המדמה שני חלקים שונים – הראשון, "החיצוני", הוא הפועל בזמן פעולת החושים עצמם "ומצייר שם איך היה אופן ההרגש אע"פ שלא הרגיש בפועל אלא האבר המיוחד" (לשון האר"י). השני, "הפנימי", הוא הזוכר את התחושות לאחר זמן "ובכל עת שירצה" (לשון הגר"א) ואיתו ניתן להשיג גם דבר שהוא "חוץ לעולם וחוץ לשכל" (שם).

(לקוטי מוהר"ן תנינא ד')

במקרים מסוימים, הכח המדמה אף מעלה את האדם דרגות גבוהות יותר. רבי יהודה הלוי (ספר כוזרי, מאמר רביעי אות ג') מציין כי הכח המדמה יכול להיות הכח המוביל לנבואה. בהקשר לכך, בליקוטי מוהר"ן תנינא ח' (אות ז') מעלה רבי נחמן את הטענה הבאה: הכח המדמה הוא הכח של האמונה, משום שהאמונה היא "רק במקום שהשכל נפסק". על מנת לתקן את הכח המדמה, יש צורך ב"התפשטות הנבואה", משום שהכח המדמה הוא כוחם של הנביאים:

וע"י התפשטות הנבואה ע"י זה נתברר ונתתקן בחינת כח המדמה, בבחינת "ביד הנביאים אדמה" כי עיקר תיקון וביורור המדמה כשהוא ביד הנביאים וכשנתתקן המדמה, ע"י זה נתתקן האמונה האמתית דקדושה ונתבטל אמונות כזביות. כי עיקר האמונה תלויה בכח המדמה כי במה שהשכל מבין אין שייך אמונה. ויקר האמונה היא רק במקום שהשכל נפסק ואינו מבין הדבר בשכלו, אזי נשאר רק בבחינת כח המדמה ושם צריכין אמונה. נמצא שעיקר האמונה היא בבחינת המדמה ועל כן על ידי התפשטות הנבואה שעל ידי זה נתברר ונתתקן המדמה על ידי זה נתתקן האמונה האמתית דקדושה

(ליקוטי מוהר"ן תנינא, ח' אות ז')

במידה ורבי נחמן, בדברו על חדושי התורה הנעשים על ידי "הכח המדמה" מדבר על הצד הטוב שבכח זה, על האמונה המתוקנת, נצטרך להציע הסבר אחר. הבעייתיות בחידושי התורה הללו היא שההתמקדות בבחינה הזו לא משרתת את חידושי התורה. דיני התורה, כפי שעולה מדברי רבי נחמן בתורה כ"ב, נועדו לרדת בצורה כלשהי לעולם – ואדם הנשאר בעולם של כח המדמה בוגד במהות ובמטרה של התורה. אף על פי כן, נראה כי "הכח המדמה" עליו מדבר רבי נחמן כמקור חידושי התורה הבעייתיים הוא של הכח המדמה טרם תיקונו.

בין כך ובין כך, נראה שניתן להציע עומק נוסף לסיבה לפיה לימוד הפוסקים מועיל בפני "הידועים" (כדלעיל ו'). לימוד הפוסקים מועיל לשנות את מגמתו וכיוונו של המחדש – במקום שדבריו ישוטטו להם באוויר, שלימודו יהיה בבחינת מגדל הפורח באוויר, לימוד הפוסקים נותן ללימוד שלו, ולחיינו בכלל, כיוון אחר. כשלומד את ספרי הפוסקים, מקבל כיוון של חיבור בין התורה לבין היום יום, מעניק לעצמו

מחויבות וקישור לדברים עליהם דיבר ובהם עסק²⁷. בכך, יכול אף לתקן את הלימוד שיעניק לתלמידים שאינם הגונים²⁸.

כיוון זה בלימוד התורה הוא מה שמכנה רבי נחמן קישור בין "חכמה עילאה" ל"חכמה תתאה", בתורה שלימה העוסקת בנושאים אלו:

דע כי יש שני בחינות חכמה: חכמה עלאה וחכמה תתאה... כי כל אדם באשר הוא שם, הוא צריך לקשר שכלו ממשקום שהוא להתורה ולהשם יתברך, שהוא בחינת חכמה עלאה... אבל הצדיקים אמתיים הם מקשרים חכמה תתאה בחכמה עלאה... דהיינו שהוא מדבר עם כל אחד לפי מקומו במקום שהוא... (ליקוטי מוהר"ן תנינא, צא')

סיום

כפי שראינו, חדושי תורה הם למעלה מהטבע, הם התגלות אלוקית. ממילא, חדושי התורה מגיעים מאדם הדבוק בקב"ה ומהווים מעמד מחודש של מתן תורה ובריאת העולם. כמוכן, לא כל חדושי תורה הם כאלה, וישנם שהם רק דמיון של דבר אך לא התורה עצמה, לא התנוצצות האור האלוקי. כפי שראינו, סכנה גדולה בחדושים שיורדים לעולם הוא שהם ישמשו למטרות נלוזות, ואחת מהדרכים להתמודד עם כך הוא לימוד הפוסקים, שלהבנתי מספק את הסייגים המשאירים גם את האדם המחודש ביותר בגבולות המסורת וההלכה.

אמנם, מה המשמעות של היות חדושי התורה התנוצצות אלוקית? מה זה אומר בפועל, כיצד זה משפיע על האדם? נראה לי, שההבנה שמובילה את האדם צריכה

²⁷ לימוד הפוסקים, ייתכן, הוא סוג של תחליף לנבואה שמתקנת את הכח המדמה. וראה בהארכה בליקוטי מוהר"ן שם (אותיות ז ו-ח), המציע אפשרויות נוספות לתיקון כח המדמה, בין השאר על ידי "המנהיג האמיתי". פה, כך נראה, יש קישור ל"מוכיח הדור" (ליקוטי מוהר"ן קמא כ"ב, לעיל ב') המוריד את דין התורה לעולם, ואכמ"ל.

²⁸ ואולי לכך מתכוון באומרו:

וכשעוסק לעורר בני אדם הוא צריך לשמר עצמו מתלמידים שאינם הגונים, כדי שלא יהא נדבר בו מהרע שלהם שלא יזיק לו... אך אי אפשר לבשר ודם להיות נשמע בעצמו, שלא ישמעו תלמידים שאינם הגונים ממנו. ולזה צריך שיהיו למודו וללמד ולשמר ולעשות. דהיינו שעל ידי למודו עם תלמידו יהיה כאלו עשאו לחברו, וכאלו עשאו לדברי תורה.

(ליקוטי מוהר"ן קמא ס', ד')

שמעתי הסבר מפי צבי ישי, שבתורה זו מכוון רבי נחמן את המלמד לכיוון בו חדושי התורה שלו יהיו מכוונים למעשה, לשינוי באדם אותו הוא מלמד. פה, התיקון של חדושי התורה שנמסרים לידיים שאינם הגונים הוא בכך שהם הופכים מדברים באוויר למכוונים לשינוי באדם הלומד (ולאמירה זו יש, כמוכן, השלכות משמעותיות ורבות).

להיות שהוא זוכה להיות כלי להתגלות אלוקית, שהקב"ה נתן לנו הזדמנות ואפשרות להוריד מאורו לעולם. בכך, יש התחדשות של העולם, של התורה ושל האנשים עצמם.

מי שזוכה לחדש איזה דבר בתורה אמר בלשון תמה וחדוש – מהיכן לוקחין החדוש, כי באמת ענין חדושין מי שזוכה לחדש הוא דבר נפלא ונעלם מאד מאד, כי מהיכן לוקחין זאת... "והמובן מדבריו היה שבזה שזוכין לחדש, בזה רואין התגלות אלקותו יתברך שהוא יתברך ממציא מאין ליש

(שיחות הר"ן רמה')